

ת עבודתו בחקר החסידות החל יסעיה תשבי בשנות השישים עם פרסום מחקרו המקיף על תורת החסידות וספרותה באנציקלופדיה העברית (כרך יז, 'תשכ"ה', עמ' 769-821). מחקר זה, שנערך בשיתוף עם יוסף רן יבדל"א, זכה להדפסת חוזרות ונשנות בתדפיס מיוחד, שכן חרג במידה רבה מכלל ערך אנציקלופדי רגיל ונחשב למחקר פורץ דרך בתחומו. בשלושה כיוונים היתה כאן פריצת דרך שהביאה לתמורה משמעותית בחקר החסידות: א) ברוחב היריעה הנסקרת מבהינה היסטורית ורעיונית; ב) בנקודת המוצא העקרונית ובמתודולוגיה שננקטה לשם אישושה; ג) במידת ההעמקה, הפירוט והדיוק שבהצגת הדברים, שפרשה לפני הקודמים הקשר הרש לגמרי שבו הוערכה התופעה הרוחנית של החסידות. בדברים הבאים אני מבקשת לעמוד בקצרה על משמעותם של שלושה כיוונים אלה, על מקורם ועל הקשרם. תשבי קיבל אחרות מהנחות היסוד שהציב בורו ורבו גרשם שלום בפרק האחרון של ספרו *השיב עיקריו במיסטיקה יהודית* (1942) ובראשן את שלוש הקביעות שאפיינו את חקר החסידות לאורך דור שלב: א) קבלת האר"י, השבתאות והחסידות הן שלושה שלבים של אותו תהליך עצמו; ב) החסידות שאבה את האידיאולוגיה המיסטית שלה מן המסורת הקבלית, אך ערכה בה שינויים מתוך ששאפה להביא את עולמה של הקבלה אל הציבור הרחב; ג) החסידות היתה תנועה של התחדשות רחבה, שביקשה מלכתחילה לרכוש השפעה בקרב הוגים רחבים. תשבי קיבל נקודות מוצא אלו של שלום, שהניה, כידוע, את היסודות לעיון הניקורתי בתחום זה וסלל את הדרך לחקירתו אך לא פיתח אותו בהיקף רחב; אבל הוא לא קיבל את הדברים כפשוטם אלא העמיר בהנחות אלו לבהינה מדוקדקת, שסינתה במידה רבה את משמעותן. דיונו של תשבי הוא הדיון המדעי השיטתי הראשון ברבגוניותה הרוחנית של התנועה החסידית, נמוךפגתה הרעיונית וביחס ההיסטורי והאידיאי בין פלגיה השונים. הדיון נערך במגמה להציג תמונה מקיפה של ההגות החסידית בדורותיה הראשונים מתוך פרספקטיבה של תולדות המחשבה המיסטית, והכליתו היתה לפרוש יריעה רחבה של התופעות הרוחניות על גילוייהן השונים ולשרטט את היחס בין המכלול להלקיו. ביסוד עבודתו עמדה ההנחה, שהחסידות היא תנועה שיש לה רקע מאפיין היסטורי וחברתי ויש בה מידה של אחדות מבחינת רפואי היצירה והביטוי הספרותי. אולם מבחינה רעיונית מצויות בה תפישות שונות ומנוגדות בכפיפה אחת. עובדה זו הקשתה על תיאור תורתה של החסידות בכללה והבעה ראייה ריאליסטית, החותרת לאתר את המבנה המשותף שביסודן של התופעות המנוגדות, מהד גיסא, והמבקשת לאפיין בבהירות את משמעות הניגודים, מאידך גיסא. תשבי חשב, שהדרך ההולמת להערכת משמעותם של היסודות המשותפים והמנוגדים שבנונו את העולם הרוחני החסידי היא בחינתם המדוקדקת לעומת מקורותיהם וחשיפת טיבה המדויק של הזיקה המסתנה בין המסורת הקבלית לבין פיתוחיה החסידיים.

תשבי קבע, שתורת האלוהות והבריאה של קבלת האר"י היתה תשתית הן לתורת החסידות בכללה והן לכיוניה המיוחדים בחב"ד ובפרסלאב, אבל היחס השונה למקור היניקה המשותף והמפנה שהתחולל בהבנתם של הרעיונות הקבליים המרכזיים בזרמים השונים, הוא שעיב את עולמה הרוחני של החסידות. התמורה שהתחוללה בתנועה זו נבעה מן העובדה, שהוגי החסידות, אף כי ראו את עצמם כממשיכייה של מסורת קבלת האר"י, ראו לאמיתו של דבר

את ההגשמה המיתית הלאריאנית ואת הריאליסטיקה המשברית שהיתה כרוכה בה. הם לא קיבלו את הפילוג הדואליסטי, המצוי ביסוד תורת הבריאה הלאריאנית, כמציאות ישותית, אלא פירשו את המיתוס הלאריאני כהתרחשות פנימית ברוחו של האדם או כדרגות השגה משתנות בהכרתו הרתית.

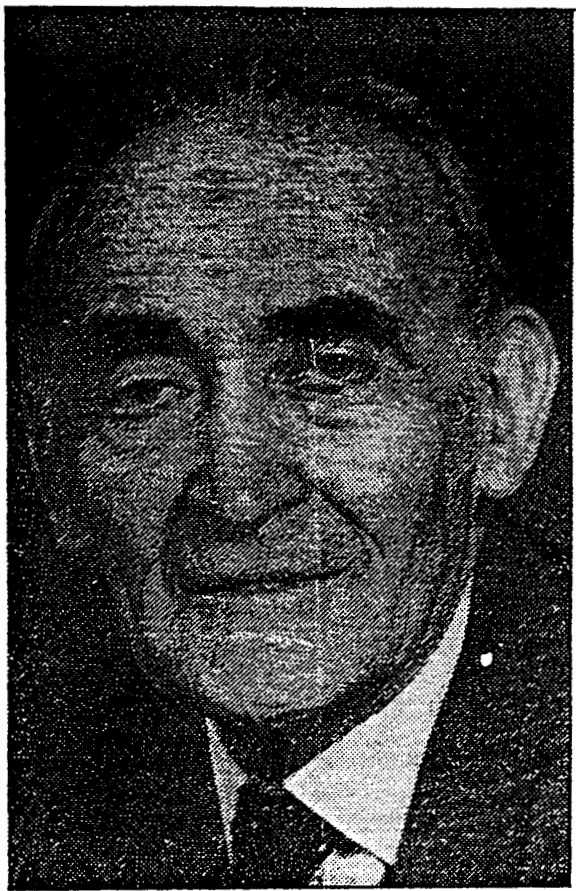
לעומת השניית הישותית המצויה ביסוד המחשבה הלאריאנית התפישת החסידית מיוסדת על אחרות אלוהית אימאננטית בהווה, מזה, ועל שלילת קיומו האוטונומי של העולם, מזה. הסעם לרחיית השניית הישותית היה ערוך בתורה החסידית הארמוניסטיית, שראתה בעולם הזה, באדם ובעולם האלוהי הווה אחידה ורציפה, ואף ראתה את המציאות כולה כאלוהות, ואילו את קיומה העצמי של ההווה כיש נפרד תפשה כבחינה מדומה וכקוצר השגה מצד הנבראים. לפיכך החליפה התורה החסידית את השניית המיתית ואת הריאליסטיקה המשברית, שהיו כרוכות בצמצום האלוהות ובשבירת הכלים, בתפישת אחרותית של התפשטות אלוהית מדורגת, החוררת לכל נמצא, מהווה אותו ומקיימת את חיזתו כל העת משמעותו של שינוי זה היא הפקעה של המיתוס הלאריאני ומושגיו אגב שמירה על לשונו ומנחיו.

תשבי הציג את המערכת הרעיונית שהתגבשה בחסידות לעומת יסודותיה הקבליים בצורה מפורטת ומבוררת. הוא ניתח בשיטתיות את מכלול המושגים המרכיבים את עבודת ה' החסידית, רן במקורם במסורת המיסטית ועמד על התמורות שהתחוללו במשמעותם בחוגים חסידיים שונים. הוא ייחד תשומת לב רבה לכתירות ולקשיות העולות מתורותיהן המורכבות של חסידויות חב"ד ופרסלאב, הציג בבהירות את השיקולים הרוחניים שעמם התמודדו יוצריהן ובייר את הבעיות התיאוסופיות הסבוכות שהציבה הריאליסטיקה החסידית. אולם משעה שהתווה את אמת המידה של הזיקה הריאליסטית של החסידות למקורותיה הקבליים הוא לא הסתפק בבחינתה לגבי היצירה החסידית, אלא יצא להתפלמס עם בעלי השקפות שונות בשאלות אלו ולחלוק על עמדות שלא עלו בקנה אחר עם שלו.

ערך 'חסידות' באנציקלופדיה העברית נכתב במידה רבה מתוך מגמה פולמוסית עם עבודות מחקר קודמות, שרנו בצביונה של התופעה החסידית או בכמה מגילוייה וניסו להציע הבחנות ושיטות מיון שונות לשם אפיין מארכבנותה הרוחנית וקביעת היחס בין ביטוייה המגוונים. הפולמוסים העיקריים בשאלות של מתודולוגיה, השקפה היסטורית ודרכי אפיין של מהות רוחנית, נערכו עם עמדותיהם של גרשם שלום, יוסף וייס ודבקה ש"ץ. כנגד וייס, שהציע במאמרו 'חסידות של מיסטיקה וחסידות של אמונה' (תשי"ג) הבחנות טיפולוגיות בין הזרמים השונים בעת שניסה לטווג את היסודות הרוחניים המאפיינים כל אחד מהם, טען תשבי, שהחלוקה הזאת אינה תיאור הולם של היחס בין החסידות מבית מדרשו של המגיד ממזריט לבין חסידות פרסלאב, והיא הבחנה טיפולוגית רופפת, המחטיאה את ההבדלים המהותיים ביניהם.

כנגד דבקה ש"ץ, שטענה (במאמרה 'אנטי-ספיריטואליזם בחסידות', מלד, כ 1962), על יסוד עיון מפורט בספר התניא, שחסידות חב"ד שונה באופן מהותי מן החסידות

ישיבה תשבי, 1989

סקדמה לה ושתורתה אינה אלא נסיגה מהספיריטואליזם הקיצוני של תורת המגיד ממזריטש, טען תשבי כי זו קביעה מוטעית מיסודה, שכן חסידות חב"ד ממשיכה לאמתו של רבו את תורתו המיסטית של המגיד, אבל אין לבחון את השאלה הזאת על-פי השתקפותה ב'תניא' דווקא, אלא על-פי חיבורים אחרים, המשקפים את עמדותיה הספיריטואליסטיות הקיצוניות של חב"ד. הוא טען, שכספרות חב"ד יש כפל פנים: פנים חיצוניות, המוצגות ב'תניא', תורת הבינונים, שהיא הוראת דרך לציבור הרחב, ופנים נסתרות, איזוטריות, שרק נרמזות ב'תניא' ושמפורשות בדרושויו של רבי שניאור זלמן מלאדי ובחלק מחיבורי יורשיו ותלמידיו, והן מכוונות למעגלים וליחירי סגולה. בפנייתו לציבור, הנשקפת ב'תניא', ראה רש"ז צורך להרצות את רעיונותיו בצורה מתונה ומסוייגת, בעוד שעומק פנימיותה של תורת חב"ד ניכר יותר בספרי הדרושים שלו, 'תורה אור' ו'ליקוטי תורה'. לכן טען תשבי כנגד הסענה האִספיריטואליסטית שהעלתה רבקה ש"ץ, שאין להסיק מסקנות נחרצות על מכלול צביונה הרוחני של חב"ד ועל יחסה למקורותיה הקבליים והחסידיים על-פי חיבור אחד, אלא יש לבחון לצד פניה הגלויות את פניה הנסתרות הנשקפות ביצירתה הדרשנית.

עם שלום התפלמס תשבי על מקומו של הרעיון המשיחי בחסידות והשיג על טענתו בדבר הנייטראליזאציה של המשיחיות בהוויה החסידית. שלום טען בספרו (זרמים

ואר"י, אירגאס ה'הרה רמח"ל, על עיצוב השקפת עולמה של החסידות, ויחס חשיבות מהותית להשפעתו של רמח"ל על תורתה. בירוריו בשאלות אלו מצויים במאמרו 'עקבות רבי משה חיים לוצאטו במשנת החסידות' (ציון, מג תשל"ח). תשבי הציע ניסיון מחקרי מפורט, שהיה בו כדי לקבוע את היחס בין מקורותיה הקבליים של החסידות לבין תורותיה ולהבהיר את מהותם של הכוחות שעיצבו את ההווה החקידית. הוא חלק מכל וכל על תיאור החסידות כתנועה שבאה להעמיד אמונה פשוטה ביסוד החיים הדתיים במקומן של ההשגות האינטלקטואליות למיניהן - הקבליות, העיוניות. הלמדניות - וטען שתיאור זה, הרווח בדברי החוקרים, אינו עומד כלל בפני הביקורת ואינו ממצה את אופיה של החסידות. כנגד עמדה זו יצא לתאר באופן שיטתי את עקרונותיה הרעיוניים של התנועה ואת משמעות ההתעוררות הרוחנית שהייתה גלומה בה. לרעתו, עיקר ייחודה של החסידות מבחינה עיונית לא היה בהכנת רעיונות חדשים אלא בהענקת משמעות חדשה לרעיונות ידועים. התפישות התיאולוגיות המצויות בספרות החסידית אינן מקנות לה ייחוד מובהק לעומת ספרות הדרוש הקבלית שקדמה לה. אבל גם בתחומים שבהם לא חידשו ערכים רעיוניים שלא היו מצויים לפנייהם העבירו מורי החסידות את המושגים הקבליים דרך כוונה מצדף של מחשבה מיסטית חדשה ונתנו תוקף חדש למערכת המידות המוסריות וההכרתיות, שכן העניקו לחיזוקה את משקלה של ההתעוררות הרוחנית שהיו שותפים לה ואת מלוא מרותם וסמכותם הכריזמאטית.

את המגמה הרעיונית העיקרית בתורתה של החסידות ראה תשבי בניתוק החיים הדתיים מתחום הצרכים הגשמיים ובהעברתם לפעילות רוחנית סהורה, ועיקרה של העבודה הדתית הוגדר בשאיפה ובמאמצים רוחניים להגיע להכללתה ולביטולה של המציאות כולה והאדם בתוכה בעצמות האלוהית. תשבי ייחד תיאור מפורט להשגות העיוניות שעיצבו את החיים הדתיים החסידיים; הוא ביאר את האתוס הספיריטואלי החסיד, שהנחה את ההולכים בדרכה ל'השתוות' ול'עבודה בגשמיות', לרביקות ול'התפשטות הגשמיות', והבהיר את יסודותיה של ההתעלות המיסטית ואת טיבה. בהסעימו את ייחודה של החסידות כתופעה דתית, ביקש לפרש את התמודדותה האידיאית עם המסורת הקבלית, עם הרעיון המשיחי ועם הנהייה המיסטית ולהציג את התמורות שהתחוללו בחסידות כמשמעותם של מושגי מפתח בתודעה הדתית. תשומת-לב מיוחדת הקדיש ללכטיה של החסידות בשאלת קביעת היחס הראוי למכלול הרעיונות הדריקאליים הלוריאניים והשבתאיים לאחר כשלונה ההיסטורי של התנועה השבתאית.

בדו"ח של תשבי בחקר החסידות מצרפת ראייה מעמיקה, חריפות אינטלקטואלית, בהירות הביטוי וחתירה אל הבנת עיקר הדברים. סגנון כתיבתו הצלול, שיש בו סגולה פיוטית עם רהיטות ניסוח, מעוף רוחני ודיוק בקורתי, ויכולתו לגשר בין עולמות רוחניים רחוקים לבין עולמם של קוראים בני ימינו, לשלב הזדהות מעמיקה עם לשון הכתוב ולדון בו בראייה ביקורתית, מבארים אולי במידת מה את הפיכתו וההשראה שבהם הציג את תורתם של אלה שעסקו בנפלה ובמפולא. סגולות אלו סייעו בידו להעמיד את היצירה החסידית כפרספקטיבה של תולדות המחשבה המיסטית בכללותה ולפרוש יריעה רחבה של התופעות הרוחניות שבאו לידי ביטוי בתנועה שקבעה את השלב האחרון בגלגוליה ההיסטוריים של המיסטיקה היהודית.

(בעקבות הרצאה בערב זיכרון באוניברסיטה העברית)

עיקריים, עמ' 330-331), כי החסידות לא היתה תנועה שניתן להגדירה כתנועה משיחית וסבר, שבמידה רבה היא נאנסה שלא להיות כזאת בשל כורח הנסיבות ובשל טעמים חיצוניים שהיו כרוכים במשבר השבתאי. טענה זו מיוסדת על ההערכה, שהחסידות ביקשה לשמר אותם היבטים של הקבלה שהיה בהם כדי לעורר תהודה נרחבת ובו בזמן ליטול מהם את העוקץ המשיחי, שכן היא הכירה בכוח ההרסני הטמון במשיחיות מיסטית קיצונית. בשל כך, טען שלום, ניטלה החסידות את הרעיון המשיחי והסיטה אותו במרכז המחשבה הדתית ואף הפקיעה את המשמעות המשיחית מן העבודה הדתית בצביונה הקבלי.

תשבי חלק על דעה זו של שלום מכל וכל וטען, שהחסידים כולם בכל התקופות ציפו לביאת המשיח במונח ובמקום ושעבודתם הדתית נועדה במידה רבה לקרב את הגאולה. יתרה מזאת הוא ראה בחסידות, ש'ניטלה' כביכול את הרעיון המשיחי, משיחיות שנאנסה להסתתר. הוא סמך את דבריו על הטענה, שתורת החסידות ירשה מקבלת האר"י את התפישה שחיי הדתיים של האדם כשתלבים במאבק מיני עז המתנהל בין הטוב הרע בעולם האלוהות ובתחומי הנבראים, ולא עוד אלא שקיבלה את המסקנה העיקרית שנבעה מן המיתוס הלוריאני, כי חייו הדתיים של האדם נועדו לקרב את הגאולה השלמה באמצעות תיקון הפגמים באלוהות, בעולם ובאדם. בפולמוס זה המשיך תשבי את דרכו של ב"צ דינור, שהיה זה שהצביע לראשונה על תורתה המשיחית הנסתרת של החסידות וחלק על עמדתו של שלום (בספרו *בשנת הדרושה*, תשל"ב). פולמוס זה זכה לדין רחב בשנת 1965, בקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות, שהקדיש מושב לוויכוח על המשיחיות בחסידות. גיבוש שלם של הדברים, הכולל בירור מקיף של העמדות השונות, התפרסם במאמרו של תשבי 'הרעיון המשיחי והמגמות המשיחות בצמיחת החסידות' (ציון, לב תשכ"ז).

בהמשך לאותו קו מחשבה חלק תשבי על השקפתו של שלום בדבר החידוש שהיה גלום בתפיסת הרביקות החסידית. שלום חשב, שמושג הרביקות בחסידות החליף את מושג התיקון כערך מרכזי, כלומר ערך מיסטי אינריוויודאלי בלתי משיחי תפס את מקומו של ערך משיחי (וראה מאמרו 'רביקות או התקשרות אינטימית עם אלוהים' בתוך: *דברים בוג*, תשל"ז). לעומת שלום, שהקנה לתפיסת הרביקות בחסידות מעמד מרכזי וראה בהפיכתה לשלב התחלתי של עבודת אלוהים החסידית, הנתן להשגתו של כלל הציבור, מפנה חרשני המייחד את חסידות הבעש"ט, טען תשבי, שכבר בעל ספר הוזהר לא ייחד את הרביקות להשתקעות קונטמפלאטיבית או להתעלות אקסטאטית, אלא ביקש לקיים אותה גם במדרגה נמוכה, שהשגתה פתוחה לכלל ישראל. הוא הוסיף וקבע, שברעיון הרביקות החסידית אין כל חידוש ואין הוא אלא המשך רציף לקבלה הקדומה, לקבלת צפת ולתורתו של רמח"ל ולפיכך אין לראות בו את השתקפות הנייטראליזאציה של הרעיונות המשיחיים ששלום ייחס לו. עיצונו של תשבי בספרות הדרוש החסידית הביאו למסקנה, שיש לשקול מחדש את שאלת מקורותיה של החסידות ואת שאלת מקורותיה ושיש לייחס משקל רב יותר להשפעתה של ספרות המוסר הקבלית, שנתחברה בצפת ושל ספרות הדרוש הקבלית שנכתבה בעקבותיה באירופה. הוא ייחס משקל מכריע לפרשני קבלת

